

ל'סיום סידור התפילה של רב / Note on the Conclusion of Se'adya Gaon's Prayerbook /
'סעדיה גאון

Author(s): ירחמיאל ברודי and Robert Brody

Source: *Tarbiz* / סח, כרך ט, טבת-אדר תשנ"ט, תרביץ, חוברת ב, (טבת-אדר
(תשנ"ט), pp. 279-281

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23601206>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with
JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

ל'סיום סידור התפילה של רב סעדיה גאון'

מאת

ירחמיאל ברודי

סידור התפילה של רב סעדיה גאון יצא לאור לראשונה בשנת תש"א, במהדורה המבוססת בעיקר על כתב־יד אחד, המכיל את רובו של החיבור, אך לקוי בכמה מקומות. במשך השנים שחלפו מאז השלימו חוקרים את רוב המקומות החסרים במהדורה זו. לפני כמה שנים זכיתי להצטרף אליהם ולפרסם את הסיום החסר של הסידור, ובכך השלמתי למעשה את נוסחו. פרסום זה התבסס על מספר קטעים חופפים מן הגניזה הקהירית, בסיוע מקורות מקבילים הכוללים את הפיוט 'אשר בגלל אבות בנים גידל', המובא בסידור במקום זה.¹ אולם נותרו בטקסט המשוחזר מילים בודדות שלא תועדו בקטעים אלה ואף לא במקורות המקבילים, ונאלצתי להשלמן על פי הסברה. אחת ההשלמות האלה באה במקום משמעותי במיוחד: במשפט המביע את התנגדותו של רב סעדיה לאמירת סופו של אותו נוסח מפויט שהזכרנו (החל מן האות צד"י של האקרוסטיכון). התנגדות כזו מיוחסת לרב סעדיה גאון אף במקורות אחרים, ועמדתו בעניין זה נדונה לא מעט במחקר.² חשיבות מיוחדת נודעת אפוא לניסוח המדויק של משפט זה, והצטערתי על כך שהתיעוד לקוי דווקא בנקודה זו של הטקסט.

לפני זמן קצר, במהלך בדיקות אחרונות לקראת הוצאת קטלוג של קטעי גניזה מן הסדרה החדשה של אוסף טיילור־שכטר הכוללים שרידים מן הספרות הרבנית,³ נוכחתי לדעת שאחד הקטעים המתוארים שם, שלא הצלחתי לזהותו קודם לכן בצורה מדויקת, מקביל אף הוא לטקסט שפורסם באותו מאמר. חשבתי שבדיקת קטע זה תאפשר קביעה חד־משמעית של נוסח הסידור בנקודה הבעייתית שצינתי לעיל, אולם בדיקה זו העלתה ממצאים בלתי צפויים. להלן תיאור הקטע.⁴

- 1 'ברודי, 'סיום סידור התפילה של רב סעדיה גאון', תרביץ, סג (תשנ"ד), עמ' 393–401. פרטי התיעוד רשומים בעמ' 394 שם, והפרסומים הקודמים נסקרו שם, בעמ' 393.
- 2 ראה: שם, עמ' 397–398.
- 3 R. Brody, *A Hand-list of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, 1: Taylor-Schechter New Series, Cambridge 1998.
- 4 סימנו: T-S NS 315.39. תודתי נתונה לרשויות הספרייה של אוניברסיטת קימברידג' על שסיפקו לי צילומי איכות של הקטע, הקשה מאוד לפענחו.

[תרביץ – רבעון למדעי היהדות, כרך סח, חוברת ב (תשנ"ט)]

הקטע פותח כמה מילים לפני הנוסח המפויט של הברכה שלאחר קריאת התורה הנאמרת ביום שמחת תורה, ומסתיים עם סיום הספר, אולם חלקים ניכרים של הטקסט אינם קריאים. המילים הראשונות הן 'אלמברך בעד אלן' (המברך אחרי ה[קריאה]),⁵ ומיד לאחר מכן מובאת הברכה עצמה. בניגוד למצוי במקורות אחרים, היא פותחת כאן בנוסח התקני של ברכה זו, 'ברוך [...]' אשר נתן לנו תו[רת] אמת וחיי עולם נטע בתוכנו', ורק לאחר מכן עוברת לנוסח המפויט, 'אשר בגלל אבות'. נוסח זה – עד ה' ימלוך לעולם ועד', בסוף שורה פ"א של הפיוט – תופס את רובו של עמוד א של הקטע, ויש בו כמה שינויים קטנים לעומת המצוי בקטעים המקבילים.⁶ ההפתעה הגדולה באה מיד לאחר סיום הברכה, '[ברוך אתה ה' נותן] התורה': במקום זה אנו מוצאים בקטעים המקבילים את המשפט שהוכרנו לעיל, המביע התנגדות לאמירת המשך הפיוט מעבר לאות פ"א של האקרוסטיכון – זה המשפט שנוסחו לקוי בכתב־היד האחרים, ותקוותי הייתה שהקטע החדש יפתור את בעיית נוסחו באופן סופי. אולם התברר שהמשפט כולו אינו מופיע בקטע החדש במקום זה, אלא לאחר המשפט הבא, הקובע שמן הראוי להוסיף כאן אמירות כגון 'שמחו בשמחת תורת משה' ו'מה שרוצה מסוגי התשבחות'.⁷

המשפט הקריטי לקוי אף בכתב־יד זה, אך בעזרת המקבילות אפשר להשלימו כך: 'זבעץ' [אלנאס⁸] יתמם הדא אלאלפה באן יקול צעק עניו ונתן נגדב⁹ [דאך] [למא] פיה מן אלזיאה', כלומר: ומקצת האנשים משלימים אלף־בית זו בכך שאומרים 'צעק עניו',¹⁰ אבל אנו מוצאים בכך פגם, מפני שיש בו מן היתור. לאחר מכן באות מספר שורות שאין להן מקבילה בעותקים האחרים של סידור רס"ג, והצלחתי לפענחן באופן חלקי בלבד. רובה של פסקה זו מוקדש לאמירה נוספת שאנשים מסוימים משבצים במקום זה: '[...] ורצה באברהם [...] יעקב?] מאברהם [...] [מ]יעקב יצאו שנים עשר ש[בטים...] איש תם יושב [אהלים]'. לאחר מכן סימן הסופר פסקה חדשה והמשיך בהעתקת הטקסט העוסק בדין ההפסקות בין אמירת ברכה ובין הפעולה הקשורה באותה ברכה ובחלוקת פרשיות התורה בין הקוראים בבית הכנסת, כפי שמצוי בכתב־היד המקבילים, בשינויים מעטים.¹¹

- 5 המילים 'אחרי הקריאה' חסרות במקבילות, ראה מאמרי (לעיל, הערה 1), עמ' 395, שורות 1–2.
- 6 אני רושם שינויים בהשוואה לשורות 2–15 של הטקסט שפרסמתי במאמרי הנזכר על פי כ"י מוצרי VIII 188. לא הערתי על שינויים בנוגע לקיצורים ועל מקומות מעטים שבהם אי אפשר לפענח את נוסח הקטע. 3 תורה נתן; 4 י? [ת]פל[צו]ן הטה; 8 בלוחות (במקום 'בלוח'); 9 מפורש; 10 בגדולתך; 12 'משה' [...] אלהינו חסר; 13 בתפלתו.
- 7 ראה הטקסט במאמרי (לעיל, הערה 1), עמ' 393–395, שורות 17–19, ותרגומו בעמ' 396 שם.
- 8 בכתב־היד שעל פיו פרסמתי שורה זו במאמרי הנזכר כתוב: 'זבעד יתמם', ככל הנראה טעות סופר (ראה הערה 16 שם). האות ץ לקריה בקטע שלנו, אך נראה שניתן להבחין בשרידיה, וברור שצריך להשלים מילה בין 'זבעץ', ובין 'יתמם', שכנראה נשמטה בטעות בקטע המקביל.
- 9 הפענוח של האות השלישית אינו חד־משמעי, אך הוא נראה בטוח בהתחשב בהקשר.
- 10 הנוסח הרווח בהמשך הפיוט הוא: 'צעק משה צעקה גדולה ומרה'. השימוש בכינוי 'עניו' עדיף לכאורה על השימוש בשמו המפורש של משה.
- 11 אני רושם שינויים על פי הכללים שהצגתי לעיל בהערה 6. 19 אלתסאבית, יעמל (כנראה); 21 פניחת[אג]; 22 שרב (במקום 'שרב'), פלן; 23 'אלא' חסר; 25 'אלי' כנראה חסר; 26 המילה 'משמם' (דהויה מאוד) נוספת אחרי 'משרוב' (ראה הערה 25 למאמרי המקורי); 27 פיהא מא הו בה [(במקום 'תאל מא הו פאעלה')];

קטע זה מציב בפנינו חידה חדשה: מצד אחד זכינו להשלים את נוסחו של המשפט הכולל את התנגדותו המפורסמת של רס"ג לאמירת המשך הפיוט 'אשר בגלל אבות', שיש בו 'מן הייתור'. מצד אחר, נראה שמעמדו של משפט זה התערער, בגלל מיקומו השונה בקטע הנדון. האם מיקומו הרופף של המשפט מציב על כך שהוא חדר מן הגיליון, ואינו מקורי בסידור? או שמא המשפט המציע אמירות מסוג 'שמחו בשמחת תורת משה' הוא שחדר מן הגיליון?¹² האפשרות השנייה קרובה יותר בעיני – הן בגלל הניסוח בגוף ראשון של ההתנגדות להמשך הפיוט, המתאים יותר למחבר עצמו, והן בגלל ההוספה האחרת, בעלת האופי הדומה, הכלולה בקטע שלפנינו – אך מידי ספק לא יצאנו.

29 חרא אד אלקאר (ויש לתקן את הקריאה שהצעתי במאמרי הנזכר בהתאם לכך); 30 'פי' חסר, 'מרסום' חסר (כנראה); 31 'על במתי ארץ', 'וי' ינאץ' חסר (כנראה); 32 'אל שמים' חסר; 33 ללאתנין (במקום 'ליום אלתנין').

12 אילו היינו מניחים ששני המשפטים מקוריים, היה קשה ביותר להסביר את היווצרות הנוסח של הקטע הנדון כאן – סדר המשפטים אינו הגיוני, ואין סיבה הנראית לעין (כגון השמטה מחמת הדומות) שיכולה להסביר את החלפתם.